

آینده‌نگاری وضعیت کتاب در ایران^۱

محمد سرشار

دانشجوی دکتری مدیریت و برنامه‌ریزی فرهنگی، دانشکده مدیریت و اقتصاد، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

سیدرضا صالحی‌امیری

دانشیار و عضو هیات علمی گروه مدیریت فرهنگی دانشکده مدیریت و اقتصاد، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

(نویسنده مسئول). dr.salehiamiri@gmail.com

ابراهیم حاجیانی

دانشیار و عضو هیات علمی وزارت علوم تحقیقات و فناوری، تهران، ایران.

چکیده

مقدمه و هدف: کتاب بزرگترین عرصه فرهنگی ایران است و جزء مهمی از آینده فرهنگی ایران، پیامد آینده کتاب خواهد بود. هدف از پژوهش حاضر، نگاشت آینده کتاب در ایران است.

روش: این آینده‌نگاری، براساس مدل تحلیل ساختاری به روش میک‌مک و در هشت مرحله «شناسایی متغیرهای محیطی به مدل پستل و رویکرد لایه‌ای»، «تعیین متغیرهای کلیدی به روش دلفی خبرگان»، «سنجش اثرات متقابل متغیرهای کلیدی به روش میک‌مک» و «تحلیل محیط کلی سیستم و تعیین پیشران‌ها»، «تعیین محورهای عدم قطعیت»، «شناسایی سناریوهای پایدار»، «توصیف سناریوها» و «پیشنهاد اقدام‌ها» صورت گرفته است.

یافته‌ها: یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد «میزان مداخله (تصدی‌گری یا تولی‌گری) دولت در عرصه کتاب»، «ترویج فرهنگ مطالعه کتاب‌های غیردرسی»، «مطابقت محتوای کتاب‌ها با نیازها و گرایش‌های مخاطب»، «نقش وزارت آموزش و پرورش در گسترش فرهنگ کتاب‌خوانی و مبارزه با بی‌سوادی و کم‌سوادی»، «میزان بودجه کتابخانه‌های عمومی» و «خودکفایی در زنجیره داخلی تولید کاغذ» موثرترین پیشران‌های آینده کتاب در ایران هستند و سه سناریوی «خزان کتاب»، «بهار کتاب» و «تابستان داغ کتاب» سه سناریوی پایدار برای نگاشت آینده وضعیت کتاب در ایران می‌باشند. **نتیجه‌گیری:** در این پژوهش بدترین سناریوی آینده کتاب در ایران، پایدارترین سناریو شناخته شد. بنابراین رسیدن به سناریوی مطلوب، نیازمند تحول اساسی در رویکرد دولت نسبت به عرصه کتاب است.

کلید واژه‌ها: کتاب، آینده‌نگاری، پیشران، تحلیل ساختاری، روش میک‌مک، تحلیل تاثیر متقابل، سناریونویسی، دولت، کتابخوانی، کتابخانه.

مقدمه

معقتدند: «جای کتاب را هیچ چیز پر نمی‌کند و باید کتاب را ترویج کرد.» (س. خامنه‌ای ۱۳۷۲).

اکنون بزرگترین و مردمی‌ترین حوزه فرهنگ ایران، حوزه کتاب است که با انتشار سالانه بیش از ۴۳ هزار میلیارد ریال کتاب در ۱۱۹ میلیون جلد نقش اساسی در شکل‌دهی به آینده فرهنگی ایران دارد. آینده فرهنگی ایران در سند چشم‌انداز ۱۴۰۴، با رویکردی منطقی و حداکثری توصیف شده است که براساس آن «در چشم‌انداز بیست‌ساله، ایران کشوری است توسعه یافته با جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه با هویت اسلامی و انقلابی، الهام‌بخش در جهان اسلام و با تعامل سازنده و موثر در روابط بین‌الملل.»

در همین سند الزام شده که ایران در چشم‌انداز ۱۴۰۴ باید «الهام‌بخش، فعال و مؤثر در جهان اسلام با تحکیم الگوی مردم‌سالاری دینی، توسعه‌ی کارآمد، جامعه‌ی اخلاقی، نواندیشی و پویایی فکری و اجتماعی، تأثیرگذار بر همگرایی اسلامی و منطقه‌ای براساس تعالیم اسلامی و اندیشه‌های امام خمینی (ره)» باشد.

این آینده فرهنگی به آینده کتاب در ایران گره خورده است. آینده کتاب را پیشران‌هایی خواهند ساخت که شناسایی و توصیف آنها، ابزاری تحلیلی و کارآمد در گزینش آینده‌های جایگزین مهم بوده و به فرایندهای تصمیم‌گیری، مدیریت صحیح، تنظیم اولویت‌ها در سیاستگذاری‌ها در عرصه کتاب کمک می‌کند.

کاربرد گسترده رایانه و تلفن همراه، ایجاد شبکه‌ها و ساماندهی ارتباطی و اطلاع‌رسانی در کنار تولد قالب‌های جدید الکترونیکی در رقابت با کتاب کاغذی، صنعت نشر را با مسائل و چالش‌های جدی روبه‌رو کرده است (اصغرنژاد قلعه‌ای، ۱۳۹۶).

بررسی وضعیت موجود بازار نشر کتاب در ایران نشان می‌دهد کاهش تقاضا در بازار از سویی و افزایش بنگاه‌های نشر و به تبع آن کاهش درآمد با توجه به قیمت‌های رقابتی از سویی دگر سبب شده است که ناشران به انتشار کتاب با

کتاب یکی از قدیمی‌ترین ابزارهای ارتباطی و اشاعه دانش است که نه تنها مفاهیم معنوی، فرهنگی و آموزشی را در برمی‌گیرد بلکه دارای جنبه‌های صنعتی و اقتصادی مشروع بازار نشر نیز هست. اشتراک این دو عامل، یعنی تاثیر فرهنگی و علایق اقتصادی، در یک نظام پیچیده از متغیرها که ممکن است ناسازگار به نظر برسند، به نتیجه می‌رسد (Van der Ploeg 2005).

قالب کتاب در ایران پیشینه‌ای کهن دارد. ایرانیان باستان از لوح‌های سنگی، گلی، مسی و طلائی و همچنین چرم گاو و پوست درخت خدنگ برای نوشتن استفاده می‌کردند (رجبی، ۱۳۸۸). در دین اسلام نیز، کتاب جایگاه ویژه‌ای دارد. در «قرآن»، بارها واژه کتاب مورد استفاده قرار گرفته و اولین کتاب رسمی اسلامی «مصحف قرآن» است که توسط بالاترین مقام حکومت، تأیید و ابلاغ گردیده است (سپهری، ۱۳۸۴).

در مذهب تشیع نیز، به کتاب اهمیت ویژه‌ای داده شده است. در تاریخ، از ۴۸ کتاب منسوب به چهارده معصوم (ع) نام برده شده که برخی به دست خود ایشان و برخی به بیان ایشان و نگارش اطرافیان تألیف شده‌اند (مدرسی طباطبایی، ۱۳۸۶).

جمهوری اسلامی ایران نیز از ابتدا رویکردی فرهنگی داشته است. نخستین سخنرانی بنیانگذار جمهوری اسلامی، امام خمینی (ره) در ۱۲ بهمن ۱۳۵۷ پس از بازگشت به تهران با نقدهای جدی به رژیم پهلوی همراه بود که یکی از این نقدها در آن سخنرانی مهم، کمبود تعداد کتاب‌فروشی‌ها در شهر تهران بود (موسوی خمینی، ۱۳۸۹). ایشان فرهنگ را بالاترین و والاترین عنصری می‌دانست که در موجودیت هر جامعه دخالت اساسی دارد و بر این باور بود که اساسا فرهنگ هر جامعه، هویت آن را جامعه را تشکیل می‌دهد ((صالحی امیری، ۱۳۸۷). رهبر معظم انقلاب نیز یکی از اهالی کتاب هستند که ضمن اهتمام زیاد به این حوزه،

مدیریت فرهنگی به مساله پرداخته‌اند و پشتوانه علمی لازم را برای سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و مدیران حوزه کتاب مهیا نکرده‌اند.

بنابراین لازم است براساس روش‌های روزآمد آینده‌نگاری و با رویکرد سیاست‌گذاری و مدیریت فرهنگی، حوزه کتاب مورد پژوهش قرار گیرد و با طراحی سناریوهایی، راهبردهای سلبی و ایجابی لازم به مدیران این حوزه پیشنهاد گردد.

پیشینه پژوهش

موضوع آینده کتاب در ایران با توجه نسبی پژوهشگران ایرانی مواجهه بوده است.

در سال ۱۳۹۰، موسایی در مقاله علمی پژوهشی «بررسی آثار اقتصادی الحاق ایران به سازمان تجارت جهانی و پذیرش کپی رایت در کوتاه مدت، برعوضه و تقاضای کتاب در ایران» آینده کتاب را از این منظر پیش‌بینی کرد. او ابتدا موارد نقض حق مولف در حوزه کتاب را بررسی کرد و سپس با محاسبه کشتش قیمتی و کشتش درآمدی، میزان تاثیر رعایت حق مولف بر قیمت و درآمد و در نتیجه بر عرضه و تقاضای کتاب در کوتاه مدت را نشان داد.

در سال ۱۳۹۱، غفاری قدیر از رساله دکتری «آینده‌نگاری کتابخانه‌های عمومی ایران برای حضور اثربخش در میان رقبای رسانه‌های جدید و نوظهور» در رشته مدیریت رسانه دانشگاه تهران دفاع کرد. او متغیرهای کلیدی در آینده کتابخانه‌های عمومی در ایران را، «توسعه شبکه‌های اجتماعی»، «گسترش ابزارهای همراه»، «منابع مرجع آنلاین»، «تغییر شکل ارتباطات اجتماعی»، «هزینه استفاده از فناوری»، «ارزش اطلاعات»، «جهانی شدن»، «افزایش استفاده از اینترنت» و «توسعه فناوریهای اطلاعات» شناسایی کرد و مهمترین محورهای عدم قطعیت در آینده پیش روی کتابخانه‌های عمومی را «فضا و منابع» (فیزیکی یا مجازی) و «جهانی شدن» (محلی‌گرایی یا جهانی‌گرایی) دانست.

غفاری برای آینده کتابخانه‌های عمومی در ایران چهار سناریو «کتابخانه به عنوان هاب محلی»، «کتابخانه به عنوان

تیراژهای پایین اقدام کنند. دیگر روش‌های سنتی نشر که در تیراژهای بالا به سوددهی می‌رسند مناسب برای رقابت در بازار کنونی نیست و همچنین از بعد کیفی نیز، سلاویق مصرف‌کننده به سمت مصرف محصولات با کیفیت و با جذابیت بالاتر گرایش یافته که در این خصوص نیز، فناوری دیجیتال نقش مهمی ایفا می‌کند (حسنوند، ۱۳۹۶).

از سوی دیگر، مقایسه بازار کتاب ایران با بازار کتاب دیگر کشورهای هدف سند چشم‌انداز نشان می‌دهد که فاصله‌ای طولانی میان اهداف تعیین شده در سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ با واقعیت میدانی بازار کتاب در ایران وجود دارد. کشور ترکیه به عنوان یکی از مهمترین رقبای فرهنگی ایران در منطقه، در سال ۲۰۲۰ با انتشار ۷۸۵۰۰ عنوان جدید، گردش مالی ۱٫۱ میلیارد دلاری در بازار کتاب را تجربه کرده است (Turkish Publishers Association 2021)). در حالی که در همان سال، ارزش بازار کتاب در ایران حدود ۲۵۰ میلیون دلار بوده است.

وضعیت کنونی صنعت نشر نشان می‌دهد افزایش رقابت، سرعت تغییرها در فرآیندهای کاری و فناوری، پیچیدگی و تنوع در کارها و در عین حال کمبود منابع مالی و اقتصادی، همگی محرک‌های مناسبی برای مطالعات آینده‌پژوهانه است. در این محیط سرشار از دگرگونی و ناپایداری و آکنده از عدم قطعیت‌ها، تنها رویکردی که بخت موفقیت‌های بیشتری دارد، تلاش برای نگاشت آینده است. بیشتر پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه کتاب، پژوهش‌های پیشینه‌نگرانه یا وضع‌شناسانه هستند. این پژوهش‌ها توانسته‌اند تصاویری دقیق از ابعاد بازار کتاب در ایران را ارائه دهند، در یک پایش محیطی^۲ نقاط قوت و ضعف آن را بشناسند و در بهترین حالت، فرصت‌ها و تهدیدهای پیش رو را فهرست کنند اما پژوهش‌های آینده‌پژوهانه یا آینده‌نگارانه محدودی در حوزه کتاب انجام شده است.

همان محدود پژوهش‌های آینده‌پژوهانه یا آینده‌نگارانه حوزه کتاب نیز کمتر از منظر سیاست‌گذاری فرهنگی و

در سال ۱۳۹۶، سلیمانی کتاب «پیامدهای الحاق جمهوری اسلامی ایران به سازمان تجارت جهانی در حوزه کتاب» را منتشر کرد. او در این کتاب سهم و جایگاه کپی رایت و صنایع وابسته در تولید ناخالص داخلی و اشتغال در سطح بین‌المللی و در ج.ا.ایران را بررسی کرد و ضمن بیان تبعات اجرای کنوانسیون برن در ج.ا.ایران، اقدامات ضروری برای بهره‌مندی از فرصت‌ها و مقابله با چالش‌های ناشی از الحاق را پیشنهاد نمود. براساس یافته‌های سلیمانی، «آموزش مقررات داخلی و بین‌المللی» و «ورود به بازار جهانی» دو اقدام لازم برای این الحاق بودند.

در سال ۱۳۹۷، شریفی میلانی در رساله دکتری «آینده‌پژوهی در صنعت نشر کتاب در ایران با رویکرد سناریو نویسی» به سراغ شناسایی عوامل تاثیرگذار بر صنعت نشر کتاب در ایران رفت و «مدیریت بنگاههای نشر»، «استراتژی صنعت نشر»، «فناوری اطلاعات و ارتباطات»، «شرایط اقتصادی»، «تکنیک غیرمجاز»، «شرایط اجتماعی» و «سرانه مطالعه» را به عنوان مهمترین متغیرهای تاثیرگذار بر صنعت نشر شناسایی کرد. از نظر او، پدیده محوری صنعت نشر کتاب در ایران، ضعف مدیریت در بنگاه‌های نشر بود. او استفاده از «فناوری اطلاعات» را در ابعاد اطلاع‌رسانی و حرکت به سمت نشر مدرن، به عنوان مهمترین راهبرد برای برون‌رفت از مشکلات نشر پیشنهاد کرد تا پیامد آن «بالا رفتن تولید و فروش» باشد.

در سال ۱۳۹۷، فتحی و همکاران در مقاله علمی پژوهشی «آینده‌نگاری صنعت چاپ با به‌کارگیری رویکرد سناریو نویسی»، متغیرهای «هزینه‌های تولید»، «میزان نوآوری»، «دسترسی به نیروی انسانی متخصص»، «فناوری تولید»، «تحریم‌های بین‌المللی»، «کیفیت شبکه توزیع»، «رویکرد دولتمردان به صنعت چاپ» و «سیاست‌های حمایتی دولت» را به عنوان متغیرهای کلیدی آینده صنعت چاپ در ایران شناسایی کردند و براساس دو عدم قطعیت بود یا نبود «سیاست‌های حمایتی دولت» و «شبکه توزیع کارآمد»، چهار سناریوی زیر را برای آینده صنعت چاپ در

مرکز رسانه»، «کتابخانه به عنوان کتابخانه مجازی» و «کتابخانه به عنوان شبکه مجازی اطلاعات» را به نگارش درآورد.

در سال ۱۳۹۲، آذرمی در پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد «بررسی و اولویت بندی عوامل شکلی موثر در تولید کتاب الکترونیک در ایران از دیدگاه ناشران الکترونیک» به این نتیجه رسید که از بین عوامل شکلی موثر در تولید کتاب الکترونیک از دیدگاه ناشران الکترونیک به ترتیب عوامل «تصویر و گرافیک»، «فیلم و انیمیشن»، «صفحه‌آرایی» و در نهایت «صوت» مهمترین عوامل تاثیرگذار هستند.

در سال ۱۳۹۲، نصر اصفهانی و همکاران در مقاله علمی پژوهشی «بررسی چگونگی افزایش ظرفیت زبان فارسی برای تبدیل شدن به زبان علمی جهانی» تلاش کردند راهکارهایی برای مطرح شدن زبان فارسی در سطح جهانی در افق ۵۰ ساله ارائه دهند. مهمترین پیشنهاد آنها، «آینده‌نگاری مبحث مترجم‌های دیجیتال» و سپس در صورت مستعد بودن آن، آغاز برنامه‌ای با حمایت و نظرات مستقیم دولت برای ایجاد و توسعه مترجم‌های دیجیتال بود. در سال ۱۳۹۵، نوروزی در پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد «بررسی نقش، جایگاه، اقتصادی و آینده صنعت نشر الکترونیک کتاب ایران از دیدگاه متخصصان و ناشران» نشان داد صنعت نشر الکترونیک در ایران به جایگاهی اقتصادی خاصی در سطح بین‌المللی نرسیده است و هنوز بازار کالایی از کتاب الکترونیک به طور کامل تشکیل نشده تا بتواند نیازهای مصرف کنندگان را پاسخگو باشد. او چنین نتیجه گرفت که در وضعیت کنونی، امکان جایگزینی کتاب الکترونیک به جای کتاب چاپی و کاغذی وجود ندارد. او توجه به قانون حمایت از حقوق ناشران و مولفان، «اشاعه و ترویج کتاب‌خوانی در جهت بالا بردن میزان سرانه مطالعه»، «ایجاد زیرساخت‌های نشر الکترونیک» و نیز «تامین امنیت شغلی ناشران الکترونیک» را عوامل اساسی در ساخت آینده نشر الکترونیک در ایران اعلام کرد.

ایران نوشتند: بهشت موعود، ناکارآمدی انباشته، خطر سقوط و فاجعه.

در سال ۱۳۹۸، روش‌شان شمال در پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد «آینده‌پژوهی شکل کسب و کار در بخش توزیع و فروش کتاب‌فروشی‌ها در سطح کشور»، فضای بازار کتاب در ایران را از سه منظر ایدئولوژیک، تخصصی و حاکمیتی بررسی کرد و توانست چهار سناریوی «بومی‌سازی روند جهانی»، «انقلاب دیجیتال»، «ظهور دولت عدالتخواه اجتماعی» و «سبک زندگی بدون شکل» را کشف کند.

در سال ۱۳۹۸، چشمه سهرابی و همکاران در مقاله علمی پژوهشی «آینده سامانه‌های بازیابی اطلاعات متنی»، متغیرهای «استفاده از هوش مصنوعی و پردازش زبان طبیعی»، «داده‌های بزرگ»، «توسعه و ارتقاء موتورهای جستجو»، «وابسته شدن مشاغل به اطلاعات»، «حق مؤلف (کپی‌رایت)»، «افزایش احساس نیاز به اطلاعات در جامعه» و «برنامه‌ها (اپلیکیشن‌های تلفن همراه)» را به عنوان مهمترین متغیرهای کلیدی در آینده سامانه‌های بازیابی اطلاعات متنی شناسایی کردند.

در سال ۱۳۹۹، فرجلو مطلق در پایان‌نامه کارشناسی ارشد «طراحی سناریوهای آینده صنعت نشر ایران» چهار سناریوی توسعه، اتلاف، بیابان کتاب و بن بست را ارائه داد که سناریو توسعه با داشتن بیشترین حالات مطلوب از میان پیشران‌های کلیدی (فرهنگ‌سازی و سیاست‌های تحول‌آفرین) سناریو خوش‌بینانه، و سناریوی بیابان کتاب با داشتن بیشترین حالات نامطلوب (عدم فرهنگ‌سازی و سیاست‌های گذشته) سناریو بدبینانه بود.

یافته‌های پژوهش او نشان می‌داد آینده صنعت نشر با «سیاست‌های حل بحران کاغذ» و «فرهنگ‌سازی، استفاده از ابزارهای رسانه جمعی» کاملاً گره خورده است.

روش پژوهش

هدف کلی آینده‌پژوهی درک بدیل‌های احتمالی است. امروزه استفاده از روش‌های پیش‌بینی سستی برای بررسی

تحولات آینده کارایی ندارند در حالی که روش‌های آینده‌پژوهی می‌توانند با توجه به آنچه در آینده رخ می‌دهد، عوامل مؤثر بر بروز وضعیت‌های محتمل را شناسایی کرده و با کنترل آنها به آینده مرجح برسند.

مطالعات آینده‌پژوهی در پی وصول به اهدافی نظیر بهره‌گیری از فرصت‌های آتی، محافظت در مقابل تحولات نامطلوب، تشخیص جهت حرکت و رویدادهای آتی و تغییر و ارتقای آینده می‌باشند (Fowles, 1978).

روش تحلیل ساختاری^۳ یکی از رایج‌ترین روش‌های آینده‌پژوهی است. توانایی این مدل در شناسایی روابط بین متغیرها و در نهایت شناسایی متغیرهای کلیدی مؤثر در تکامل سیستم است. روش تحلیل ساختاری در مطالعه کیفی سیستم‌های به شدت متغیر کاربرد دارد (Godet, 1994).
From anticipation to action: A handbook of strategic prospective,

پژوهش حاضر مدل پیشنهادی گوده در سال ۱۹۹۴ م. را توسعه داده است:

۱- مرحله یکم: شناسایی متغیرهای محیطی با مدل پستل و رویکرد لایه‌ای از طریق مرور ادبیات و مصاحبه عمیق با خبرگان.

۲- مرحله دوم: طراحی کلی سیستم و تعیین متغیرهای کلیدی به روش شبه‌دلفی خبرگان و پرسشنامه با طیف لیکرت.

۳- مرحله سوم: سنجش اثرات متقابل متغیرهای کلیدی با برگزاری پنل خبرگان به کمک نرم‌افزار میک‌مک.

۴- مرحله چهارم: تحلیل محیط کلی سیستم و تعیین پیشران‌های مهم.

۵- مرحله پنجم: تعیین محورهای عدم قطعیت.

۶- مرحله ششم: طراحی سناریوها به کمک نرم‌افزار سناریووزارد.

۷- مرحله هفتم: توصیف سناریوها.

۸- مرحله هشتم: پیشنهاد اقدامات.

یافته‌های پژوهش

جهت‌گیری پژوهش حاضر، اکتشافی و هدف آن کاربردی است. نمونه آماری این پژوهش، شامل متخصصان و خبرگان حوزه‌های سیاست‌گذاری، مدیریت، پژوهشگری، نشر، کتابداری و نویسندگی کتاب هستند که از نگاهی آینده‌پژوهانه و راهبردی برخوردارند.

انتخاب ۲۰ نفر از خبرگان بصورت هدفمند و براساس میزان خبرگی و تمایل به مشارکت در تحقیق انجام شد که هدف آن گردآوری دانش ضمنی آنها بوده است. در دو راند، این پرسش‌نامه در اختیار ۱۴ نفر قرار گرفت و در بخش پرسشنامه جدول ماتریس اثرات متقابل، پنل خبرگانی با حضور ۱۰ نفر از مدیران، پژوهشگران، ناشران، کتابداران و نویسندگان کتاب برگزار شد تا ماتریس، تکمیل و وزن‌گذاری شود.

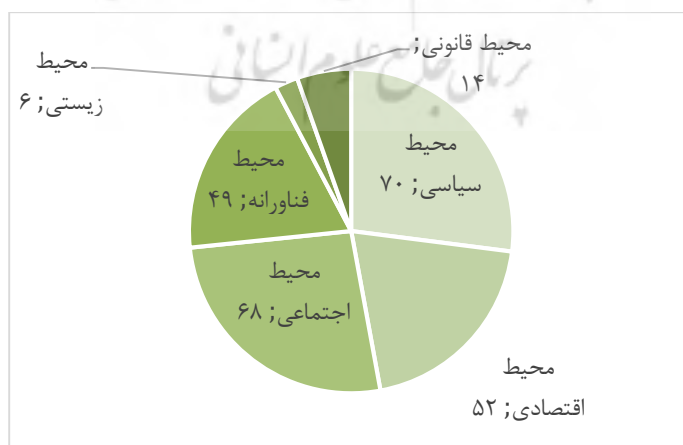
برای محاسبه داده‌های ماتریس از نرم‌افزار میک‌مک و برای شناسایی سناریوهای پایدار از نرم‌افزار سناریویزارد استفاده گردید.

شناسایی متغیرهای محیطی

مطالعه کتابخانه‌ای یکی از ابزارهای مرسوم در پژوهش است. برای دسته‌بندی یافته‌های مطالعه کتابخانه‌ای می‌توان از الگوی تحلیل پستل استفاده کرد.

محیط شامل کلیه روندها، شرایط، فضاها، منابع، محدودیت‌ها، فرصت‌ها، تهدیدات، نیروها، میدان‌ها، ساختارها، ترتیبات، نهادها، پیش‌ران‌ها، ظرفیت‌ها، قابلیت‌ها، بازیگران، مکان‌ها، موقعیت‌ها، بازدارنده‌ها، پیش‌برنده‌ها، تسهیل‌کننده‌ها یا توانمندسازها یا اصطکاک‌هایی است که بر متغیر یا سیستم مورد مطالعه، مرتبط و موثر هستند (حاجیان، چارچوب روش‌شناختی برای پژوهش‌های محیطی، ۱۳۹۴). برای تفکیک متغیرهای محیطی از سیستمی یا متغیرهای مستقل از وابسته، این محیط باید از دو منظر «نوع» و «لایه»، تقسیم‌بندی شود تا بتوان روابط علی یا روابط متقابل را شناسایی و تحلیل کرد (حاجیان، چارچوب روش‌شناختی برای پژوهش‌های محیطی، ۱۳۹۴).

پس از مرور ادبیات، ۲۵۹ متغیر محیطی شناسایی شدند که براساس مدل پستل^۴ و رویکرد لایه‌ای دسته‌بندی گردیدند (ایروانی، حاجیان، حاضری، & قریشی، ۱۳۹۸). (سرشار، ۱۳۹۱)، (ایروانی & حاجیان، آینده‌پژوهی هویت ملی ایران در افق زمانی ۱۴۰۷، ۱۳۹۷)، (چشمه‌سهرابی، اسدنیای، شعبانی، عاصمی & طاهری‌دمنه، ۱۳۹۹)، (برومند، شریفی میلانی، & امیرکبیری، ۱۳۹۹)، (فتحی، ملکی، زلفی‌گل & خبازی آرانی، ۱۳۹۷)، (غفاری قدیر، ۱۳۹۱)، (سالاری، دیانی & فتاحی، ۱۳۹۳)، (نوروزی، ۱۳۹۵)، (سلیمانی، ۱۳۹۶).

نمودار ۱- توزیع متغیرهای آینده کتاب در ایران براساس مدل پستل

نمونه‌گیری این پژوهش، نمونه‌گیری «قضاوتی» و از گونه نمونه‌گیری «هدفمند» بود و از روش‌های «ارتباطات و شناخت‌های شخصی»، «بهره‌گیری از حضور ذی‌نفعان مساله» و «فرآیند معرفی مشارکتی افراد» شناسایی شدند و دقت شد که شرکت کنندگان دلفی، متخصصین با خبرگانی باشند که چهار خصوصیت: دانش، تجربه در موضوع، تمایل، زمان کافی برای پاسخگویی را دارا باشند.

در نمونه‌گیری قضاوتی که در زمره نمونه‌گیری‌های غیراحتمالی قرار دارد؛ بخشی از جامعه بر مبنای قضاوت محقق که ناشی از شناخت جامعه آماری است، به عنوان نمونه انتخاب می‌شوند.

بر این اساس، ۲۰ نفر خبره عرصه کتاب در مراحل مختلف این پژوهش همکاری داشتند که ۱۰ درصد آنان دارای مدرک تحصیلی کارشناسی، ۴۰ درصد دارای مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد و ۵۰ درصد آنان دارای مدرک تحصیلی دکتری بودند. از بین این جمع ۹۰ درصد مرد و ۱۰ درصد زن بودند و از نظر تجربه مدیریتی، ۵ درصد دارای تجربه مدیریتی در سطح وزیر یا همتراز آن، ۱۰ درصد دارای تجربه مدیریتی در سطح معاون وزیر یا همتراز آن، ۳۵ درصد دارای تجربه مدیریتی در سطح مدیرکل ستادی یا همتراز آن، ۴۰ درصد دارای تجربه مدیریتی در سطح مدیر ستادی یا همتراز آن و ۱۰ درصد دارای تجربه مدیریتی در سطح کارشناسی یا همتراز آن بودند.

پستل مخفف شش نوع کلان محیط شامل محیط‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فناورانه، زیست‌محیطی و قانونی^۹ است. برای تقسیم‌بندی لایه‌های محیط هم متغیرها به سه لایه مستقیم (نزدیک)، ملی (دور) و جهانی (دورتر) تقسیم شدند.

طراحی کلی سیستم و تعیین متغیرهای کلیدی

در این مرحله یافته‌های مرحله یک مورد تحلیل قرار گرفت. ۲۵۹ متغیر شناسایی شده به دلایل زیر قابل تجمیع و تلخیص بودند:

۱- بسیاری از متغیرهای شناسایی شده در پژوهش‌های مختلف، دارای وحدت معنایی هستند اما از کلمات مختلف برای نام‌گذاری آنها استفاده شده است.

۲- متغیرهای شناسایی شده دارای میزان تاثیرپذیری و تاثیرگذاری همسطح نیستند و در همان پژوهش‌ها، بسیاری از آنها با کمک خبرگان، کنار گذاشته شده‌اند.

۳- به دلیل تمرکز موضوعی برخی پژوهش‌ها، پیش‌ران‌هایی شناسایی شده‌اند که در موضوع مورد مطالعه بسیار موثر هستند اما در سطح راهبردی، قابل اغماض می‌باشند.

۴- از نظر روشی، عملاً امکان مقایسه چند صد پیش‌ران با یکدیگر وجود ندارد.

با تحلیل یافته‌ها، ۴۴ متغیر به عنوان متغیرهای مهمتر شناسایی گردید و در قالب پرسش‌نامه تنظیم و برای خبرگان ارسال شد تا به روش شبه‌دلفی، نظر آنان اخذ و ثبت شود.

جدول ۱ - توصیف جامعه آماری از دید تحصیلات، جنسیت و تجربه مدیریتی

تعداد	کارشناسی	تحصیلات			جنسیت		تجربه مدیریتی یا همتراز آن			
		کارشناسی ارشد	دکتر	مرد	زن	وزیر	معاون وزیر	مدیرکل ستادی	مدیر ستادی	کارشناس
۲	۸	۱۰	۱۸	۱۸	۲	۱	۷	۸	۲	۲
درصد	۱۰٪	۴۰٪	۵۰٪	۹۰٪	۱۰٪	۵٪	۳۵٪	۴۰٪	۱۰٪	۱۰٪

از منظر تجربه حرفه‌ای در زنجیره تولید کتاب، ۷۰ درصد خبرگان دارای تجربه پدیدآورندگی، ۴۰ درصد دارای تجربه نشر کتاب، ۲۰ درصد دارای تجربه فروش کتاب، ۴۵ درصد دارای تجربه تبلیغ و ترویج کتاب، ۵۵ درصد دارای تجربه کتابداری، ۶۵ درصد دارای تجربه پژوهشگری در عرصه کتاب، ۳۵ درصد دارای تجربه مدیریت در انجمن‌های تخصصی حوزه کتاب و ۷۰ درصد دارای تجربه مدیریت دولتی در عرصه کتاب بودند.

جدول ۲- توصیف جامعه آماری از دید تجربه حرفه‌ای در زنجیره تولید کتاب

مدیر دولتی حوزه کتاب	مدیر انجمن‌های تخصصی حوزه کتاب	پژوهشگر حوزه کتاب	کتابدار	مبلغ و مروج کتاب	فروشنده کتاب	ناشر کتاب	پدیدآورنده کتاب	تعداد
۱۴	۷	۱۳	۱۱	۹	۴	۸	۱۴	
%۷۰	%۳۵	%۶۵	%۵۵	%۴۵	%۲۰	%۴۰	%۷۰	درصد

این خبرگان دارای تجربه‌های کاری بالا در مدیریت دولتی عرصه کتاب، مدیریت ارشد کتابخانه‌های عمومی، مدیریت بنگاه‌های نشر کتاب، پدیدآورندگی کتاب، مدیریت موسسات ترویج و تبلیغ کتاب، مدیریت فروشگاه‌های زنجیره‌ای کتاب و ... را دارا بودند و این تجربه زیاد با توجه به نگاه آنان به آینده، به اعتبار پژوهش کمک شایانی نمود.

از منظر خبرگان عرصه کتاب، میزان اهمیت هر یک از متغیرهای مذکور، به شرح ذیل است:

جدول ۳- میزان اهمیت متغیرهای آینده کتاب در ایران از منظر خبرگان

درصد امتیاز	جمع امتیاز	پیش‌ران	رتبه
97%	68	زنجیره توزیع و فروش کتاب و تعداد فروشگاه‌های کتاب	۱
97%	68	کیفیت محتوایی کتاب‌ها و مطابقت آنها با نیازها و گرایش‌های مخاطب	۲
96%	67	زنجیره بازاریابی، اطلاع‌رسانی و تبلیغات کتاب	۳
94%	66	نقش وزارت آموزش و پرورش در گسترش فرهنگ کتاب‌خوانی	۴
94%	66	ترویج فرهنگ مطالعه کتاب‌های غیردرسی بین مردم ایران	۵
87%	61	میزان مداخله (تصدی‌گری یا تولی‌گری) دولت در عرصه کتاب	۶
87%	61	خودکفایی در زنجیره داخلی تولید کاغذ	۷
81%	57	حمایت ویژه از حق مولف در داخل ایران براساس قوانین موجود و مقابله با سرقت‌های ادبی یا تکنیر غیرمجاز	۸
80%	56	نقش تشکل‌های مردمی مروج کتاب در بازار کتاب ایران	۹
80%	56	میزان بی‌سوادی یا کم‌سوادی جمعیت ایران	۱۰

79%	55	میزان بودجه کتابخانه‌های عمومی برای ساخت کتابخانه‌ها، خرید کتاب و آموزش کتابداران	۱۱
79%	55	نرخ نفوذ اینترنت در ایران	۱۲
77%	54	هزینه‌های چاپ کتاب در ایران	۱۳
77%	54	میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در ایران	۱۴
76%	53	صادرات کتاب‌های چاپی ایرانی به خارج کشور	۱۵
74%	52	حضور ناشران ایرانی در بازارهای منطقه‌ای و جهانی کتاب	۱۶
74%	52	دسترسی به نیروی انسانی متخصص در صنعت چاپ	۱۷
74%	52	ترویج فرهنگ مطالعه کتاب‌های الکترونیک بین مردم ایران	۱۸
74%	52	میزان روزآمدی و نوآورانه بودن فناوری‌های چاپ کتاب در ایران	۱۹
74%	52	توسعه نشر الکترونیک کتاب در ایران	۲۰
74%	52	ساخت هوش مصنوعی برای ترجمه زبان فارسی به زبان‌های دیگر	۲۱
74%	52	گسترش ابزارهای همراه در جهان	۲۲
73%	51	رتبه‌بندی ناشران کتاب (چاپی و الکترونیک) در ایران و تفکیک ناشران حرفه‌ای از مبتدی	۲۳
73%	51	تاثیر میزان رشد اقتصادی کشور در بازار کتاب ایران	۲۴
73%	51	فروش امتیاز (لایسنس) نشر کتاب‌های ایرانی به ناشران خارجی	۲۵
71%	50	رتبه‌بندی پدیدآورندگان کتاب در ایران و تفکیک پدیدآورندگان حرفه‌ای از مبتدی	۲۶
71%	50	مدل قیمت‌گذاری کتاب	۲۷
71%	50	تاثیرات نوسانات نرخ ارز در بازار کتاب ایران	۲۸
71%	50	تاثیرات تورم در بازار کتاب ایران	۲۹
70%	49	میزان کارآمدی نظام سیاسی کشور	۳۰
70%	49	میزان جمعیت فارسی‌دانان در جهان	۳۱
70%	49	ظهور قالب‌های جدید کتاب (کتاب صوتی، کتاب الکترونیک، کتاب تعاملی و ...)	۳۲
69%	48	ساخت هوش مصنوعی برای تبدیل گفتار فارسی به متن	۳۳
69%	48	شفاف‌سازی و کارآمدسازی فرآیند اخذ مجوز پیشینی کتاب در ایران	۳۴
69%	48	توسعه قوانین موجود برای حمایت از نشر الکترونیک کتاب در ایران	۳۵
67%	47	بازیافت کاغذ در ایران	۳۶
66%	46	نقش شکل‌های صنفی حوزه کتاب در بازار کتاب ایران	۳۷
64%	45	دیپلماسی دولت برای افزایش مناسبات منطقه‌ای و جهانی	۳۸
64%	45	میزان جمعیت ایران و نرخ رشد آن	۳۹

۴۰	پذیرش معاهدات جهانی حق مولف توسط ایران و اجرای آن	41	59%
۴۱	میزان تخصیص یارانه‌های خرید کتاب	40	57%
۴۲	بحران‌های زیست‌محیطی (آب، انرژی، آلودگی‌ها و ...) در ایران	40	57%
۴۳	دیپلماسی دولت برای رفع تحریم‌های بین‌المللی	37	53%
۴۴	دغدغه‌های جهانی در خصوص منابع انرژی جایگزین انرژی فسیلی (انرژی هسته‌ای، انرژی‌های پاک و ...)	34	49%

- از بین این ۴۴ متغیر مهم، ۱۵ متغیر بیش از ۷۵٪ اهمیت دارند که در ۱۱ پیش‌ران قابل تلفیق هستند:
- ۱- «زنجیره توزیع و فروش کتاب و تعداد فروشگاه‌های کتاب».
 - ۲- «کیفیت محتوایی کتاب‌ها و مطابقت آنها با نیازها و گرایش‌های مخاطب».
 - ۳- «زنجیره بازاریابی، اطلاع‌رسانی و تبلیغات کتاب».
 - ۴- «نقش وزارت آموزش و پرورش در گسترش فرهنگ کتاب‌خوانی و میزان بی‌سوادی یا کم‌سوادی جمعیت ایران».
 - ۵- «ترویج فرهنگ مطالعه کتاب‌های غیردرسی بین مردم ایران».
 - ۶- «میزان مداخله (تصدی‌گری یا تولی‌گری) دولت در عرصه کتاب».
- ۷- «خودکفایی در زنجیره داخلی تولید کاغذ و هزینه‌های چاپ کتاب در ایران».
- ۸- «حمایت ویژه از حق مولف در داخل ایران براساس قوانین موجود و مقابله با سرقت‌های ادبی یا تکثیر غیرمجاز».
- ۹- «میزان بودجه کتابخانه‌های عمومی برای ساخت کتابخانه‌ها، خرید کتاب و آموزش کتابداران».
- ۱۰- «نرخ نفوذ اینترنت در ایران و میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی».
- ۱۱- «صادرات کتاب‌های چاپی ایرانی به خارج کشور».
- بر همین اساس مدل نهایی متغیرهای کلیدی آینده کتاب در ایران براساس الگوی پستل و رویکرد لایه‌ای به شکل زیر شد.

شکل ۱- مدل نهایی متغیرهای کلیدی آینده کتاب ایران براساس مدل پستل و رویکرد لایه‌ای

بر هر ستون را می‌سنجد. در این ماتریس، تاثیر هر متغیر بر خودش، صفر در نظر گرفته می‌شود و در هر سلول، «نمای» نظرات خبرگان درج می‌گردد. نما عددی است که بیشترین تکرار یا فراوانی را در میان دسته‌ای از اعداد داشته باشد.

سنجش اثرات متقابل متغیرهای کلیدی

در مرحله سوم، پنل خبرگان تشکیل شد تا یافته‌های مرحله دوم در قالب یک ماتریس سنجش اثرات متقابل تنظیم شود. ماتریس اثرات متقابل میزان تاثیر هر سطر

جدول ۴ - ماتریس اثرات متقابل متغیرهای کلیدی آینده کتاب در ایران

ماتریس اثرات متقابل متغیرهای کلیدی آینده کتاب در ایران												
توزیع و فروش	محتوای کتاب	بازاریابی و تبلیغات	وزارت آموزش و پرورش	فرهنگ مطالعه غیردرسی	میزان مداخله دولت	کاغذ و هزینه‌های چاپ	حمایت از حق مولفان ایرانی	کتابخانه‌های عمومی	فضای مجازی	صادرات کتاب‌های چاپی	جمع	
توزیع و فروش	۰	۱	۲	۲	۳	۱	۳	۱	۰	۲	۱۸	
محتوای کتاب	۳	۰	۳	۲	۳	۱	۲	۳	۱	۳	۲۲	
بازاریابی و تبلیغات	۳	۲	۰	۲	۳	۱	۱	۲	۲	۳	۲۲	
وزارت آموزش و پرورش	۳	۳	۲	۰	۳	۲	۱	۲	۲	۱	۲۱	
فرهنگ مطالعه غیردرسی	۳	۳	۳	۳	۰	۱	۱	۳	۲	۱	۲۳	
میزان مداخله دولت	۲	۳	۳	۳	۲	۰	۳	۳	۲	۳	۲۷	
کاغذ و هزینه‌های چاپ	۲	۱	۲	۱	۲	۲	۰	۱	۰	۳	۱۴	
حمایت از حق مولفان ایرانی	۱	۳	۱	۱	۱	۱	۰	۰	۰	۳	۱۱	
کتابخانه‌های عمومی	۳	۲	۳	۲	۳	۲	۱	۱	۰	۰	۱۷	
فضای مجازی	۳	۱	۳	۱	۳	۱	۰	۲	۱	۰	۱۶	
صادرات کتاب‌های چاپی	۱	۳	۳	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۰	۱۲	
جمع	۲۴	۲۲	۲۵	۱۸	۲۴	۱۳	۱۳	۲۱	۹	۲۰	۲۰۳	

محاسبات نرم‌افزار میک‌مک براساس ماتریس اثرات متقابل، یافته‌های زیر را گزارش کرد:

نرم‌افزار میک‌مک، برای انجام محاسبات پیچیده ماتریس اثرات متقابل طراحی شده است (Godet, Arcade, et al. 1999).

جدول ۵- میزان اثرات متقابل مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای کلیدی آینده کتاب در ایران

اثرات غیرمستقیم			اثرات مستقیم			پیش‌ران	
میزان تأثیر پذیری	میزان تأثیر گذاری	رتبه	میزان تأثیر پذیری	میزان تأثیر گذاری	رتبه		
2734493	2053085	۷	24	18	۶	زنجیره توزیع و فروش کتاب و تعداد فروشگاه‌های کتاب	۱
2628506	2478866	۴	22	22	۳	کیفیت محتوایی کتاب‌ها و مطابقت آنها با نیازها و گرایش‌های مخاطب	۲
2802059	2476076	۵	25	22	۴	زنجیره بازاریابی، اطلاع‌رسانی و تبلیغات کتاب	۳
2167050	2530212	۳	18	21	۵	نقش وزارت آموزش و پرورش در گسترش فرهنگ کتاب‌خوانی و مبارزه با بی‌سوادی و کم‌سوادی	۴
2734493	2669310	۲	24	23	۲	ترویج فرهنگ مطالعه کتاب‌های غیردرسی	۵
1508147	3035877	۱	13	27	۱	میزان مداخله (تصدی‌گری یا تولی‌گری) دولت در عرصه کتاب	۶
1607305	1741223	۹	13	14	۹	خودکفایی در زنجیره داخلی تولید کاغذ و هزینه‌های چاپ کتاب	۷
2586904	1337721	۱۱	21	11	۱۱	حمایت ویژه از حق مولفان ایرانی و مقابله با سرقت‌های ادبی یا تکثیر غیرمجاز	۸
1661394	2200118	۶	14	17	۷	میزان بودجه کتابخانه‌های عمومی برای ساخت کتابخانه، خرید کتاب و آموزش کتابدار	۹
1136488	1945529	۸	9	16	۸	نرخ نفوذ اینترنت و میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی	۱۰
2424980	1523802	۱۰	20	12	۱۰	میزان صادرات کتاب‌های چاپی ایرانی به خارج	۱۱
۲۳۹۹۱۸۱۹	۲۳۹۹۱۸۱۹		203	203		جمع	

این محاسبات پیچیده ماتریس اثرات متقابل مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای کلیدی آینده کتاب در ایران در شکل زیر قابل مشاهده است. جایگاه متغیرهای کلیدی در آن را به وجود می‌آورد که امکان ترسیم مدل مکانی سیستم آینده کتاب در ایران و

نمودار ۱- نمودار ادراکی متغیرهای کلیدی آینده کتاب در ایران به روش میک‌مک

سیستم در نظر گرفته می‌شوند. در بین این متغیرها، اغلب متغیرهای محیطی^۹ هستند که به شدت سیستم را مشروط می‌کنند اما عموماً نمی‌توانند توسط سیستم کنترل شوند. متغیرهای محیطی بیشتر به عنوان عامل اینرسی عمل می‌کنند.

۲- متغیرهای بازپختی (رله)^{۱۰}: این متغیرها، همزمان بسیار تأثیرگذار و بسیار تأثیرپذیرند و در ناحیه شمال شرقی نمودار ادراک قرار دارند. متغیرهای اهرمی دقیقاً در اطراف خط قطری (محور اریب) نمودار ادراک قرار دارند که بخت بزرگی برای برانگیختن بازیگران اصلی را دارا هستند زیرا با توجه به شخصیت ناپایدار داده‌شده به ایشان، آنها نقاط شکست بالقوه سیستم هستند. متغیرهای هدف در مرز بین شمال و جنوب و در زیر قطر نمودار ادراک قرار دارند و بیش از آن که تأثیرگذار باشند، تأثیرپذیرند. متغیرهای هدف را می‌توان با اطمینان زیاد، نتایج سیر تکامل سیستم در نظر گرفت.

۳- متغیرهای تأثیرپذیر یا نتیجه^{۱۱}: این متغیرها در ناحیه جنوب شرقی نمودار قرار دارند. آنها تأثیرگذاری پایین و تأثیرپذیری بالایی دارند. بنابراین آنها نسبت به سیر تکامل متغیرهای تأثیرگذار و / یا متغیرهای بازپختی، بسیار حساس هستند. آنها متغیرهای خروج از سیستم هستند. ۴- متغیرهای خودمختار یا مستثنی^{۱۲}: این متغیرها دارای تأثیرگذاری و تأثیرپذیری پایینی هستند و در ناحیه

این نمودار ادراکی متغیرهای کلیدی آینده کتاب در ایران، معنادار است و قرار گرفتن هر متغیر در هر ناحیه، نوع آن متغیر را مشخص می‌کند.

تحلیل محیط کلی سیستم و تعیین پیش‌ران‌ها

آنچه از وضعیت نمودار ادراک متغیرهای موثر بر آینده کتاب در ایران می‌توان فهمید، وضعیت ناپایداری سیستم است. چرا که بیشتر متغیرها در اطراف محور قطری صفحه پراکنده‌اند. بنابراین در پاسخ به پرسش یکم پژوهش باید گفت مهم‌ترین پیش‌ران‌های موثر بر آینده کتاب در ایران به ترتیب «میزان مداخله (تصدی‌گری یا تولی‌گری) دولت در عرصه کتاب»، «ترویج فرهنگ مطالعه کتاب‌های غیردرسی»، «کیفیت محتوایی کتاب‌ها و مطابقت آنها با نیازها و گرایش‌های مخاطب»، «نقش وزارت آموزش و پرورش در گسترش فرهنگ کتاب‌خوانی و مبارزه با بی‌سوادی و کم‌سوادی»، «میزان بودجه کتابخانه‌های عمومی برای ساخت کتابخانه، خرید کتاب و آموزش کتابدار» و «خودکفایی در زنجیره داخلی تولید کاغذ و هزینه‌های چاپ کتاب» می‌باشند و منطبق سناریوهای آینده کتاب در ایران را تشکیل می‌دهند.

۱- متغیرهای تعیین‌کننده یا تأثیرگذار^۷: این متغیرها بیشتر تأثیرگذار و کمتر تأثیرپذیرند و در ناحیه شمال غربی نمودار ادراک قرار دارند. آنها به عنوان متغیرهای ورودی^۸

ادراک قرار دارند و می‌توانند به عنوان متغیرهای عملگر ثانویه یا نقاط کاربردی برای سنجش همزمان بالقوه استفاده شوند. ۵- متغیرهای تنظیم‌گر^{۱۰}: این متغیرها نه به خاطر تعریف ذاتی خود بلکه به خاطر موقعیت قرار گرفتنشان با توجه به دیگر متغیرها قابل ذکر هستند. آنها غالباً در گرانی‌گاه سیستم قرار دارند و متغیرها را تنظیم‌گری می‌کنند. (Godet, Arcade, et al. 1999, 12)

جدول زیر، توزیع مکانی متغیرهای کلیدی آینده کتاب در ایران را نمایش می‌دهد.

جدول ۶- تعیین انواع پیشران‌های آینده کتاب در ایران

نواحی نمودار	نوع متغیر	پیشران‌ها
ناحیه شمال غربی	متغیرهای ورودی	میزان مداخله (تصدی‌گری یا تولی‌گری) دولت در عرصه کتاب
	متغیرهای محیطی	-
ناحیه شمال شرقی	متغیرهای اهرمی	ترویج فرهنگ مطالعه کتاب‌های غیردرسی کیفیت محتوایی کتاب‌ها و مطابقت آنها با نیازها و گرایش‌های مخاطب نقش وزارت آموزش و پرورش در گسترش فرهنگ کتاب‌خوانی و مبارزه با بی‌سوادی و کم‌سوادی
	متغیرهای هدف	زنجیره بازاریابی، اطلاع‌رسانی و تبلیغات کتاب
گرانی‌گاه	متغیرهای تنظیم‌گر	-
ناحیه جنوب غربی	متغیرهای خودمختار یا مستثنی	میزان بودجه کتابخانه‌های عمومی برای ساخت کتابخانه، خرید کتاب و آموزش کتابدار خودکفایی در زنجیره داخلی تولید کاغذ و هزینه‌های چاپ کتاب
	متغیرهای گسسته	نرخ نفوذ اینترنت و میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی
ناحیه جنوب شرقی	متغیرهای وابسته	زنجیره توزیع و فروش کتاب و تعداد فروشگاه‌های کتاب میزان صادرات کتاب‌های چاپی ایرانی به خارج
	متغیرهای نتیجه	حمایت ویژه از حق مولفان ایرانی و مقابله با سرقت‌های ادبی یا تکثیر غیرمجاز

جنوب غربی نمودار قرار دارند و گویی از چارچوب سیستم بیرون هستند. زیرا نه مانع سیر تکامل در دست اجرای سیستم می‌شوند و نه واقعا از مزایای آن بهره می‌برند. متغیرهای گسسته^{۱۳} در نزدیکی مبدا محور قرار دارند که به نظر می‌رسد سیر تکاملی آنها از دینامیک فراگیر سیستم استثنا شده است.

متغیرهای اهرمی ثانویه^{۱۴} اگرچه کاملاً مستقل هستند اما بیش از آنکه تاثیرپذیر باشند، تاثیرگذارند. این متغیرها در ناحیه جنوب غربی نمودار و درست بالای خط قطری نمودار

و گرایشهای مخاطب

۴- نقش وزارت آموزش و پرورش در گسترش فرهنگ کتاب‌خوانی و مبارزه با بی‌سوادی و کم‌سوادی

۵- میزان بودجه کتابخانه‌های عمومی برای ساخت کتابخانه، خرید کتاب و آموزش کتابدار

۶- خودکفایی در زنجیره داخلی تولید کاغذ و

براساس یافته‌های این مرحله، می‌توان پیشران‌های زیر را به عنوان پیشران‌های دارای بیشترین عدم قطعیت شناسایی کرد:

- ۱- میزان مداخله (تصدی‌گری یا تولی‌گری) دولت در عرصه کتاب
- ۲- ترویج فرهنگ مطالعه کتاب‌های غیردرسی
- ۳- کیفیت محتوایی کتاب‌ها و مطابقت آنها با نیازها

شناسایی کرد:

- ۱- میزان مداخله (تصدی‌گری یا تولی‌گری) دولت در عرصه کتاب.
- ۲- ترویج فرهنگ مطالعه کتاب‌های غیردرسی.
- ۴- کیفیت محتوایی کتاب‌ها و مطابقت آنها با نیازها و گرایش‌های مخاطب.
- ۵- نقش وزارت آموزش و پرورش در گسترش فرهنگ کتاب‌خوانی.
- ۶- نقش وزارت آموزش و پرورش در مبارزه با بی‌سوادی و کم‌سوادی.
- ۷- میزان بودجه کتابخانه‌های عمومی برای ساخت کتابخانه، خرید کتاب و آموزش کتابدار.
- ۸- خودکفایی در زنجیره داخلی تولید کاغذ و هزینه‌های چاپ کتاب.
- براساس ویژگی‌های بالا، می‌توان کرانه‌های زیر را برای هر محور عدم قطعیت در نظر گرفت و ۱۵ وضعیت مختلف را پیش‌بینی کرد.

هزینه‌های چاپ کتاب

اکنون می‌توان وارد گام بعدی، یعنی شناسایی محورهای عدم قطعیت شد.

تعیین محورهای عدم قطعیت

برای تدوین سناریوها لازم است محورهای اساسی و مهم عدم قطعیت شناسایی شوند و از تقاطع آنها، سناریوها نگاشته شوند. این محورها براساس عامل‌هایی شناسایی می‌شوند که ویژگی‌های زیر را داشته باشند:

- ۱- هر عامل باید نشان‌دهنده یک عدم قطعیت، انشعاب یا دوگانگی تاریخی باشد. به نحوی که این انشعاب دو وضعیت مختلف در آینده را نشان دهد.
- ۲- این انشعاب باید دارای بیشترین عدم قطعیت در میان عدم قطعیت‌های شناسایی شده باشد؛
- ۳- هر عامل در موضوع مورد مطالعه، اثرگذار باشد. براساس یافته‌های این مرحله، می‌توان پیش‌ران‌های زیر را به عنوان پیش‌ران‌های دارای بیشترین عدم قطعیت

جدول ۷- حالات مختلف آینده کتاب در ایران براساس محورهای عدم قطعیت

پیش‌ران	کرانه راست	حالت میانه	کرانه چپ
میزان مداخله (تصدی‌گری یا تولی‌گری) دولت در عرصه کتاب	مداخله حداقلی و تولی‌گرانه دولت در عرصه کتاب و سیاست‌گذاری، حمایت و نظارت برای رشد موزون بازار کتاب	مداخله حداکثری و تصدی‌گرانه دولت در عرصه کتاب و تداوم مداخله‌های دولت برای رشد ناموزون بازار کتاب	
ترویج فرهنگ مطالعه کتاب‌های غیردرسی	تجمع ظرفیت‌های کشور برای افزایش سرانه مطالعه	پراکندگی ظرفیت‌های کشور و کاهش سرانه مطالعه	
کیفیت محتوایی کتاب‌ها و مطابقت آنها با نیازها و گرایش‌های مخاطب	حمایت از آفرینش محتواهای موردنیاز مخاطب با رعایت گرایش‌های او	جهت‌دهی به محتوای کتاب‌ها بدون توجه به نیازها و گرایش‌های مخاطب	
نقش وزارت آموزش و پرورش در گسترش فرهنگ کتاب‌خوانی	نقش فعال وزارت آموزش و پرورش در ترویج کتاب‌خوانی و کارآمدی کتابخانه‌های مدارس	نقش منفعل وزارت آموزش و پرورش در ترویج کتاب‌خوانی و ناکارآمدی کتابخانه‌های مدارس	
مبارزه با بی‌سوادی و کم‌سوادی جمعیت	ریشه‌کنی بی‌سوادی کشور و تثبیت سواد در جمعیت باسواد کشور	ناتوانی در افزایش جمعیت باسواد کشور و کم‌سوادی جمعیت باسواد کشور	

میزان بودجه کتابخانه‌های عمومی برای ساخت کتابخانه، خرید کتاب و آموزش کتابدار	کارکرد کتاب‌خانه عمومی به عنوان باشگاه محلی کتاب‌خوانی	توسعه کتابخانه‌های موجود	کارکرد کتابخانه عمومی به عنوان مخزن کتاب برای دسترسی به کتاب
خودکفایی در زنجیره داخلی تولید کاغذ و هزینه‌های چاپ کتاب	واردات حداقلی مواد اولیه با ارز آزاد		عدم تولید کاغذ و مقوا در داخل ایران و وابستگی مستقیم به واردات کامل مواد اولیه با ارز آزاد

طراحی سناریوها

۱۵ وضعیت شناسایی شده در هفت محور عدم قطعیت، ۱۹۲ ترکیب مختلف را می‌سازند. طبیعتاً همه ۱۹۲ سناریو، امکان وقوع ندارند و برخی از آنها دارای احتمال بیشتری از وقوع هستند. برای شناسایی سناریوهای پایدارتر، ماتریس ۱۵*۱۵ اثرات متقابل این وضعیت‌ها طراحی شد تا با سنجش میزان اثرگذاری و اثرپذیری هر وضعیت بر دیگر وضعیت‌ها، بتوان وزن هر سناریو را سنجید و ارزش پایداری و میزان تاثیر آن را مشخص کرد. برای این محاسبات پیچیده از نرم‌افزار «سناریوویزارد» استفاده شد. هر سلول ماتریس اثرات متقابل وضعیت‌های مختلف محورهای عدم قطعیت، ارزشی بین ۳- تا ۳+ را داراست. در

هر محور عدم قطعیت، میزان اثرات متقابل وضعیت‌های مختلف بر یکدیگر سنجیده نمی‌شود و بقیه سلول‌ها به روش زیر ارزش‌گذاری می‌شوند:

$$۱- \text{تاثیر محدودکننده قوی} = ۳+$$

$$۲- \text{تاثیر محدودکننده متوسط} = ۲+$$

$$۳- \text{تاثیر محدودکننده ضعیف} = ۱+$$

$$۴- \text{تاثیری ندارد} = ۰$$

$$۵- \text{تاثیر پیش‌برنده ضعیف} = ۱-$$

$$۶- \text{تاثیر پیش‌برنده متوسط} = ۲-$$

$$۷- \text{تاثیر پیش‌برنده قوی} = ۳-$$

بر مبنای روش بالا، ماتریس زیر براساس یافته‌های پژوهش تکمیل گردید.

جدول ۸ - ماتریس اثرات متقابل حالات مختلف محورهای عدم قطعیت

		آ		ب		ج		د		هـ		و		ز		
		۱	۲	۱	۲	۱	۲	۱	۲	۱	۲	۱	۲	۱	۲	
آ	آ ۱			۲	-۲	۳	-۳	۱	-۱	۰	۰	۳	-۲	-۳	۳	-۳
	آ ۲			-۲	۲	-۳	۳	-۱	۱	۰	۰	-۳	۲	۳	-۳	۳
ب	ب ۱	۲	-۲			۳	-۳	۳	-۳	۳	-۳	۳	-۲	-۳	۲	-۲
	ب ۲	-۲	۲			-۳	۳	-۳	۳	-۳	۳	-۳	۲	۳	-۲	۲
ج	ج ۱	۳	-۳	۳	-۳			۳	-۳	۱	-۱	-۱	-۲	-۳	۰	۰
	ج ۲	-۳	۳	-۳	۳			-۳	۳	-۱	۱	۱	۲	۳	۰	۰

د	د ۱	۱	- ۱	۳	- ۳	۳	- ۳			۳	- ۳	- ۱	- ۲	- ۳	۱	- ۱
	د ۲	- ۱	۱	- ۳	۳	- ۳	۳			- ۳	۳	۱	۲	۳	- ۱	۱
ه	ه ۱	۰	۰	۳	- ۳	۱	- ۱	۳	- ۳			۲	- ۲	- ۳	۳	- ۳
	ه ۲	۰	۰	- ۳	۳	- ۱	۱	- ۳	۳			- ۲	۲	۳	- ۳	۳
و	و ۱	۳	- ۳	۳	- ۳	- ۱	۱	- ۱	۱	۲	- ۲				- ۲	۲
	و ۲	- ۲	۲	- ۲	۲	- ۲	۲	- ۲	۲	- ۲	۲				- ۲	۲
	و ۳	- ۳	۳	- ۳	۳	- ۳	۳	- ۳	۳	- ۳	۳				- ۲	۲
ز	ز ۱	۳	- ۳	۲	- ۲	۰	۰	۱	- ۱	۳	- ۳	- ۲	- ۲	- ۲		
	ز ۲	- ۳	۳	- ۲	۲	۰	۰	- ۱	۱	- ۳	۳	۲	۲	۲		

براساس محاسبات نرم‌افزار سناریو ویزارد، سه سناریوی پایدار پیش روی آینده کتاب در ایران است:

جدول ۸ - سناریوهای پایدار استخراجی از نرم‌افزار سناریوویزارد

سناریوی یک	سناریوی دو	سناریوی سه	محور عدم قطعیت
۷۳	۴۹	۷۰	وزن
۱۴	۰	۵	ارزش پایداری
۶۲	۱۴	۸۹	جمع امتیاز تاثیر
تصدی‌گری دولت در عرصه کتاب		تولی‌گری دولت در عرصه کتاب	
پراکندگی ظرفیت‌های کشور و کاهش سرانه مطالعه		تجمع ظرفیت‌های کشور برای افزایش سرانه مطالعه	
جهت‌دهی به محتوای کتاب‌ها بدون توجه به نیازها و گرایش‌های مخاطب		حمایت از آفرینش محتواهای موردنیاز مخاطب با رعایت گرایش‌های او	
نقش منفعل وزارت آموزش و پرورش در ترویج کتاب‌خوانی و ناکارآمدی کتابخانه‌های مدارس		نقش فعال وزارت آموزش و پرورش در ترویج کتاب‌خوانی و کارآمدی کتابخانه‌های مدارس	
توانایی در افزایش جمعیت باسواد کشور و کم‌سواد جمعیت باسواد کشور		ریشه‌کنی بی‌سوادی کشور و تثبیت سواد در جمعیت باسواد کشور	
کتابخانه عمومی به عنوان مخزن کتاب		کتابخانه عمومی به عنوان باشگاه محلی	

کتابخوانی	واردات کاغذ	۷
خودکفایی در تولید کاغذ		

توصیف سناریوها

بر اساس یافته‌های مرحله ششم، سه سناریوی تعیین شده بر اساس محورهای عدم قطعیت و شاخصهای رسمی سنجش وضعیت بازار کتاب توصیف شدند. در سناریوی یک یا «خزان کتاب»، همه محورها در بدترین حالت ممکن قرار دارند. این سناریو در واقع ادامه وضع موجود را پیش‌بینی می‌کند. در سناریوی سه یا «تابستان داغ کتاب»، همه محورها در بهترین حالت ممکن قرار گرفته‌اند. سناریوی سوم همان آینده مطلوب کتاب در ایران است که به شکوفایی استعدادهای بازار کتاب می‌انجامد. سناریوی دو یا «بهار کتاب»، حالت میانه‌ای از این دو سناریوست که در آن چهار محور در وضعیت خوش‌بینانه و سه محور در وضعیت بدبینانه قرار دارند. جدول زیر وضعیت هر شاخص رسمی سنجش وضعیت بازار کتاب را در سه سناریو گزارش می‌دهد.

جدول ۹- وضعیت شاخص‌ها در هر سناریو

محور عدم قطعیت	شاخص	سناریوی سه: تابستان داغ کتاب	سناریوی دو: بهار کتاب	سناریوی یک: خزان کتاب
۱	ارزش بازار کتاب	افزایش	افزایش	ثابت
	تعداد عناوین کتاب	کاهش	کاهش	افزایش
	تعداد ناشران کتاب	کاهش	کاهش	افزایش
	تعداد پدیدآورندگان کتاب	کاهش	کاهش	افزایش
	مجموع شمارگان کتاب	افزایش	افزایش	کاهش
	مجموع صفحات چاپی کتاب	افزایش	افزایش	کاهش
	میانگین شمارگان هر عنوان کتاب	افزایش	افزایش	کاهش
	میانگین بهای هر عنوان کتاب	کاهش	کاهش	افزایش
۲	سرانه مطالعه کتاب‌های غیردرسی	افزایش	کاهش	کاهش
	میزان خرید دولتی کتاب	کاهش	کاهش	افزایش
۳	سهم کتاب‌های کمک‌آموزشی از بازار کتاب	کاهش	کاهش	افزایش
	تعداد کتابخانه‌های مدارس	افزایش	افزایش	ثابت
۴	تعداد کتاب‌های موجود در کتابخانه‌های مدارس	افزایش	افزایش	ثابت
	میزان باسوادی جمعیت بالای ۱۵ سال کشور	افزایش	ثابت	ثابت
۵	میزان سواد دانش‌آموزان	افزایش	کاهش	کاهش
	میزان زیربنای کتابخانه‌های عمومی	افزایش	افزایش	افزایش
۶	تعداد کتاب‌های موجود در کتابخانه‌های عمومی	افزایش	افزایش	افزایش
	تعداد اعضای کتابخانه‌های عمومی	افزایش	ثابت	ثابت
۷	میزان واردات کاغذ با ارز دولتی یا معافیت‌های تعرفه‌ای گمرکی	کاهش	کاهش	ثابت

پیشنهاد اقدام‌ها

- کتاب‌های کمک‌آموزشی.
- ۱۱- تبدیل ناشران دولتی به شرکت‌های سهامی انتشار قابل عرضه در بورس اوراق بهادار.
- ۱۲- تخصیص بودجه برای افزایش تعداد کتابخانه‌های مدارس و استانداردسازی آنها.
- ۱۳- تخصیص بودجه برای آموزش کتابداران و توانمندسازی آنان برای تبدیل کتابخانه به عنوان باشگاه محلی کتابخوانی.
- ۱۴- تخصیص بودجه برای تاسیس کتابخانه‌های عمومی جدید در سطح کشور براساس آمایش سرزمینی.
- ۱۵- تخصیص بودجه برای خرید کتاب برای کتابخانه‌های عمومی.
- ۱۶- تخصیص بودجه برای خرید کتاب جهت کتابخانه‌های مدارس.
- ۱۷- تخصیص حمایت‌های ارزی به کارخانه‌های تولید کاغذ برای واردات چوب و مواد اولیه لازم.
- ۱۸- تدوین آیین‌نامه محتوایی کتاب و احصای بایدها و نبایدهای محتوایی آن.
- ۱۹- حذف معافیت تعرفه گمرکی و مالیات بر ارزش افزوده از واردات کاغذ و تخصیص درآمد حاصل به زنجیره تولید کاغذ.
- ۲۰- حمایت از سرمایه‌گذاری برای تکمیل زنجیره تبدیل تغالله نیشکر به خمیر کاغذ در خوزستان.
- ۲۱- حمایت از شرکت‌های دانش‌بنیان برای بومی‌سازی فناوری‌های تولید کاغذ.
- ۲۲- رفع تصدی‌گری وزارت آموزش و پرورش و حمایت هدفمند از اقدامات مردمی برای مبارزه با بی‌سوادی و سوادآموزی.
- ۲۳- شفاف‌سازی حمایت‌های دولتی عرصه کتاب و انتشار داده‌ها برای اطلاع عموم.
- ۲۴- شناسایی زنجیره تولید کاغذ و مقوا و حمایت از سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در این عرصه.
- ۲۵- شناسایی ظرفیت‌های کشور برای افزایش سرانه برای رسیدن به آینده مطلوب کتاب در ایران براساس آنچه سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ ه.ش. الزام کرده است، لازم است از تحقق سناریوی یک (خزان کتاب) پیشگیری شود و تمام توان کشور برای محقق‌شدن سناریوی سوم (تابستان داغ کتاب) بسیج شود. این تغییر در آینده به نفع وضع مطلوب، نیازمند اقدامات سلبی و ایجابی متعددی است که مهمترین آنها براساس پیش‌بینی‌های موثر در آینده کتاب در ایران به شرح ذیل می‌باشند:
- ۱- ارجاع متناوب دانش‌آموزان در آموزش‌های رسمی به کتابخانه مدرسه و تشویق آنان به مطالعه کتاب.
- ۲- استقرار دولت الکترونیک در فرآیند اخذ مجوز پیشینی انتشار کتاب.
- ۳- افزایش بودجه کتابخانه‌های عمومی برای ساخت کتابخانه‌های جدید براساس آمایش سرزمینی.
- ۴- افزایش تعرفه تبلیغات کتاب‌های کمک‌آموزشی در سازمان صدا و سیما و کاهش تعرفه تبلیغات کتاب‌های غیرکمک‌آموزشی در سازمان صدا و سیما.
- ۵- بازنگری در اقدامات حمایتی دولت در راستای ایجاد تعادل میان عناوین جدید و عناوین تجدید چاپی.
- ۶- بازنگری در آیین‌نامه اعطای مجوز نشر در راستای تقویت ناشران حرفه‌ای و کاهش تعداد ناشران راکد یا غیرفعال.
- ۷- بازنگری در آیین‌نامه‌های حمایتی موجود در راستای ایجاد فرصت برابر برای دست‌اندرکاران نشر کتاب.
- ۸- برنامه‌ریزی برای استفاده از کتابداران توانمند برای مدیریت کتابخانه‌های مدارس.
- ۹- برنامه‌ریزی برای تبدیل ناشران دولتی سودده به شرکت‌های سهامی انتشار و عرضه سهام آنها در بورس اوراق بهادار.
- ۱۰- برنامه‌ریزی وزارت آموزش و پرورش برای کاهش نگرانی خانواده‌ها از آزمون سراسری و ساماندهی موسسات آموزشی کنکور با هدف کاهش اقبال به

رشدی نامتوازن و ناپایدار داشته باشد و تناسب طبیعی میان تعداد عناوین کتاب، شمارگان کتاب، بهای کتاب، تعداد ناشران کتاب، تعداد پدیدآورندگان کتاب و تعداد فروشگاه‌های کتاب وجود نداشته باشد. از سوی دیگر، وجود ناشران دولتی توان رقابتی ناشران خصوصی را مورد تهدید قرار می‌دهد و موجب شده کتاب‌های ناشران دولتی با قیمت غیرواقعی و یارانه پنهان به دست خریداران برسد.

تجارت پرسود آمادگی برای کنکور در موسسات آموزشی و دامن زدن به آن در آگهی‌های تبلیغاتی تلویزیونی موجب شده سهم کتاب‌های کمک‌آموزشی به شدت در بازار کتاب ایران رشد کند و حدود یک سوم بازار را به خود اختصاص دهد. در حالی کتاب‌های کمک‌آموزشی به فروش دیگر رده‌های موضوعی کتاب کمک نمی‌کنند و برعکس از سهم دیگر موضوعات به نفع خود، می‌کاهند.

تنها رده‌های موضوعی کتاب که توانسته در این وضعیت دشوار رشد متوازن و پایداری داشته باشد، رده‌های «ادبیات» و «کودک و نوجوان» است. البته رده کتاب‌های «علوم عملی» هم تقریباً وضعیت خوبی داشته است.

علی‌رغم سیاست‌های حمایتی دولتی برای کاهش ۱۴ درصدی تعرفه‌های واردات کاغذ کتاب، عدم نظارت بر شیوه این حمایت باعث شده حجم بسیاری زیادی کاغذ به نام کتاب وارد کشور شود اما در عرصه‌های دیگر مورد استفاده قرار گیرد و درآمدی ۱۰۰۰ میلیارد تومانی از محل تعرفه واردات کاغذ را، از خزانه کشور خارج و به جیب واردکنندگان و دلالان واریز کند.

از سوی دیگر به جای اختصاص ارز دولتی به تولیدکنندگان کاغذ برای واردات چوب و تفاله، به‌روزرسانی فناوری‌های تولید کاغذ و ساخت کارخانه تولید خمیر کاغذ از تفاله نیشکر، ارز دولتی به واردکنندگان کاغذ داده شده و حجم وسیعی از آن مورد سوءاستفاده قرار گرفته و به دست ناشران کتاب نرسیده است.

مشکل بزرگ دیگر در بازار کتاب در ایران این است که وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی نتوانسته ظرفیت تبلیغاتی

مطالعه کتابهای غیردرسی و طراحی برنامه ملی برای آن. ۲۶- طراحی برنامه‌گذار برای حرکت از حالت تصدی‌گری دولت در عرصه کتاب به حالت تولی‌گری دولت در عرصه کتاب.

۲۷- طراحی برنامه ملی برای افزایش سرانه مطالعه کتاب‌های غیردرسی.

۲۸- طراحی مشوق برای عموم مردم جهت افزایش اعضای کتابخانه‌های عمومی.

۲۹- طراحی نظام طبقه‌بندی پدیدآورندگان کتاب برای حمایت هدفمند از پدیدآورندگان حرفه‌ای کتاب.

۳۰- طراحی نظام طبقه‌بندی ناشران کتاب برای حمایت هدفمند از ناشران حرفه‌ای کتاب.

۳۱- طراحی هوش مصنوعی یادگیرنده برای ممیزی کتاب.

۳۲- کاهش خریدهای حمایتی دولتی کتاب و افزایش حمایت از تبلیغات و ترویج کتاب.

۳۳- ممنوعیت تاسیس ناشران دولتی جدید یا راه‌اندازی مجدد ناشران دولتی راکد.

۳۴- ممنوعیت نشر پروژه‌های بزرگ دولتی به شکل کتاب توسط ناشران دولتی.

۳۵- نظارت بر واردات کاغذ و توزیع دقیق آن تا مرحله مصرف توسط ناشران کتاب.

۳۶- واگذاری نشر پروژه‌های بزرگ دولتی به شکل کتاب به ناشران خصوصی در قالب مزایده یا مناقصه.

بحث و نتیجه‌گیری

آینده کتاب در ایران بستگی مستقیمی به میزان مداخله دولت در عرصه کتاب دارد. این مداخله دولتی عمدتاً از طریق وزارت‌خانه‌های «فرهنگ و ارشاد اسلامی»، «آموزش و پرورش» و «صنعت، معدن و تجارت» و «امور اقتصادی و دارایی» صورت می‌گیرد و «سازمان صداوسیما جمهوری اسلامی ایران» هم در آن نقش کلیدی دارد.

مداخله‌های دولت سبب شده است بازار کتاب در ایران

کتاب ایران با دیگر کشورها را به دشواری مهیا می‌کنند. ۳- داده‌های مربوط به فروشگاه‌های کتاب به شکل یکپارچه و منظم، ثبت و منتشر گردند. هم‌اکنون اطلاعات دقیق و به روزی از وضعیت فروشگاه‌های کتاب در ایران وجود ندارد و امکان پژوهش قوی در زنجیره توزیع و فروش کتاب در ایران وجود ندارد.

۴- داده‌های مربوط به ناشران کتاب در ایران به شکل تفصیلی منتشر گردند. این داده‌ها در اختیار وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی است اما به شکل عمومی در دسترس پژوهشگران قرار نمی‌گیرد.

۵- داده‌های مربوط به پدیدآورندگان کتاب در ایران به شکل تفصیلی منتشر گردند. این داده‌ها در اختیار وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی است اما به شکل عمومی در دسترس پژوهشگران قرار نمی‌گیرد.

۶- امکان جستجوهای پیشرفته آنلاین در بانک اطلاعاتی کتاب ایران برای پژوهشگران ایجاد شود. هرچند بانک اطلاعاتی قوی‌ای در اختیار وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی قرار دارد اما پژوهشگران نمی‌توانند براساس پارامترهای دلخواه خود، جستجوهای پیشرفته در آن انجام دهند.

۷- پژوهش‌های متعدد دولتی در عرصه کتاب صورت گرفته اما به شکل یک جا و مجتمع، در دسترس پژوهشگران قرار ندارند. خانه کتاب و ادبیات ایران می‌تواند با فراخوان این پژوهش‌ها از بخش‌های مختلف دولت، نسخه الکترونیک آنها را وبسایت خود قرار دهد.

۸- شاخص‌های جانبی مربوط به بازار کتاب در ایران مانند شاخص میزان باسوادی جمعیت، واردات کاغذ، وضعیت کتابخانه‌های عمومی، وضعیت کتابخانه‌های مدارس و ... در کشور سنجیده می‌شوند اما در منابع متفرقه منتشر می‌گردند. خانه کتاب و ادبیات می‌تواند این شاخص‌ها را گردآوری و در وبسایت خود منتشر کند. ۹- در خصوص صادرات کتاب از ایران، اطلاعات

کشور را برای ترویج کتابخوانی به کار گیرد و هماهنگی و هم‌افزایی لازم میان آن وزارت‌خانه، سازمان صدا و سیما، وزارت آموزش و پرورش و دیگر دستگاه‌های موثر وجود ندارد.

در این میان وزارت آموزش و پرورش هم نقش منفعلی در بازار کتاب در ایران داشته است. ناتوانی آن وزارت‌خانه در افزایش جمعیت باسواد کشور و کم‌سواد جمعیت باسواد، در میزان مطالعه کتاب اثر منفی زیادی داشته است. با اینکه عادت به کتابخوانی باید از کودکی در افراد ایجاد شود اما کتابخانه‌های مدارس وضعیت غیرقابل قبولی از نظر وضعیت فیزیکی، وضعیت نیروی انسانی و وضعیت منابع کتابخانه‌ای دارند.

هرچند وضعیت نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور نسبت به دیگر مسوولان دولتی عرصه کتاب وضعیت بهتری است اما عدم تخصیص بودجه کافی سبب شده سرانه کتابخانه‌های عمومی به نسبت جمعیت و سرانه منابع کتابخانه‌ای نسبت به جمعیت هنوز کمتر از استاندارد لازم باشد.

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد بدترین سناریوی آینده کتاب در ایران، پایدارترین سناریو شناخته می‌شود و رسیدن به سناریوی مطلوب، نیاز به انقلاب در رویکرد دولت نسبت به عرصه کتاب دارد. برای ادامه مسیری که این پژوهش پیش رفته است، موارد ذیل پیشنهاد می‌شود:

مسئولیت سنجش و پایش بازار کتاب از عهده وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی خارج و برعهده مجموعه‌ای غیرذی‌نفع گذارده شود. اصولاً وضعیت یک محیط را متخصصان بی‌طرف باید گزارش کنند و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به دلیل مسوولیتی که در عرصه کتاب دارد نمی‌تواند یک ناظر بی‌طرف باشد.

۲- شاخص‌های اصلی سنجش و پایش بازار کتاب براساس استانداردهای جهانی بازار کتاب، بازطراحی شوند. شاخص‌های کنونی امکان مطالعه تطبیقی بازار

پراکنده و بسیار محدودی وجود دارد. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی باید برای ثبت و انتشار این داده‌ها اقدام کند.

منابع

- Canoy, Marcel, Jan Van Ours, and Frederick Van der Ploeg (2005). "The Economics of Books." Tilburg University.
- Fowles, Jib. 1978. Handbook of Futures Research. westport: Greenwood.
- Godet, Michel (1994). From anticipation to action: A handbook of strategic prospective. Translated by Clare Degenhardt. Paris: Unesco publishing.
- Godet, Michel, J. Arcade, Francis Meunier, and F. Roubelat (1999). "Structural analysis with the MICMAC method & Actor's strategy with MACTOR method." Futures Research Methodology, American Council for the United Nations University: The Millennium Project 1-69.
- Turkish Publishers Association (2021). "2020 Book Market in Turkey Report." Turkish Publishers Association. 06 16. <https://turkyaybir.org.tr/en/2020-book-market-in-turkey-report/>.
- اصغر نژاد قلعه‌ای، حسین (۱۳۹۶). شناسایی و تحلیل اثرات فناوریهای نوین اطلاعاتی بر فرآیند صنعت نشر کتاب در ایران و ارایه الگوی فرآیند نشر مدرن و پسامدرن در کشور. اهواز: رساله دکتری دانشکده علوم تربیتی دانشگاه شهید چمران.
- ایروانی، زهرا، ابراهیم حاجبانی، علی محمد حاضری، و فردین قریشی (۱۳۹۸). شناسایی پیشران‌های موثر بر گفتمان انقلاب اسلامی ایران در افق ۲۵ ساله. فصلنامه علمی پژوهشی سیاستگذاری عمومی.
- ایروانی، زهرا و ابراهیم حاجبانی (۱۳۹۷). آینده‌پژوهی هویت ملی ایران در افق زمانی ۱۴۰۷. فصلنامه مطالعات ملی ۲۰-۳.
- برومند، زهرا، هامون شریفی میلانی و علیرضا امیرکبیری (۱۳۹۹). عوامل تاثیرگذار بر صنعت نشر کتاب در ایران.
- فصلنامه علمی مطالعات فرهنگ - ارتباطات.
- چشمه‌سهرابی، مظفر، ابوالفضل اسدینیا، احمد شعبانی، عاصفه عاصمی و محسن طاهری‌دمنه (۱۳۹۹). آینده سامانه‌های بازیابی اطلاعات متنی. فصلنامه مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات.
- حاجبانی، ابراهیم (۱۳۹۴). چارچوب روش‌شناختی برای پژوهش‌های محیطی. "فصلنامه مطالعات راهبردی.
- حسنوند، مجید (۱۳۹۶). مقایسه اقتصاد نشر الکترونیکی کتاب با نشر فیزیکی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده هنر و معماری اسلامی دانشگاه بین‌المللی امام رضا(ع).
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۲). بیانات در مصاحبه صدا و سیما، در ششمین «نمایشگاه بین‌المللی کتاب». پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله العظمی خامنه‌ای.
- رجبی، محمدحسن (۱۳۸۸). مروری کوتاه بر تاریخ کتاب در ایران، از آغاز تاکنون. تهران: انتشارات اطلاعات.
- سالاری، محمود، محمدحسین دیانی و رحمت‌الله فتاحی (۱۳۹۳). تحلیلی بر عوامل بازدارنده و تسهیل‌کننده مطالعه در ایران در چهار دهه اخیر: رویکرد مروری. فصلنامه پژوهشنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی.
- سپهری، محمد (۱۳۸۴). جمع و تدوین قرآن. فصلنامه علمی پژوهشی جستارهای فلسفی.
- سرشار، محمد (۱۳۹۱). نسبت مطلوب دولت و کتاب. در مجموعه مقالات نسبت دولت و فرهنگ، توسط سیدرضا صالحی امیری، ۳۱۷-۳۵۸. تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- سلیمانی، حسن (۱۳۹۶). پیامدهای الحاق جمهوری اسلامی ایران به سازمان تجارت جهانی در حوزه کتاب. تهران: خانه کتاب.
- صالحی امیری، سیدرضا (۱۳۸۷). پویایی نظام فرهنگی کشور. فصلنامه مطالعات میان‌فرهنگی.
- غفاری قدیر، جلال (۱۳۹۱). آینده‌نگاری کتابخانه‌های عمومی ایران برای حضور اثربخش در میان رقبای رسانه‌ای جدید و نوظهور. رساله دکتری رشته مدیریت رسانه دانشگاه

تهران.

ایران.

موسوی خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۹). صحیفه امام: مجموعه آثار امام خمینی (س). ۲۲ جلد. تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
نوروزی، لیلا (۱۳۹۵). بررسی نقش، جایگاه اقتصادی و آینده صنعت نشر الکترونیک کتاب ایران از دیدگاه متخصصان و ناشران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته اقتصاد هنر دانشگاه هنر اصفهان.

فتحی، محمدرضا، محمدحسن ملکی، مهدی زلفی‌گل و مسعود خبازی آرانی (۱۳۹۷). آینده‌نگاری صنعت چاپ با به‌کارگیری رویکرد سناریونویسی. چهارمین کنفرانس ملی رویکردهای نوین در علوم انسانی: چالشها و راه‌حل‌ها. تهران. ۱۲.

مدرسی طباطبایی، سیدحسین (۱۳۸۶). میراث مکتوب شیعه از سه قرن نخستین هجری. با ترجمه سید علی قرائی و رسول جعفریان. قم: کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و یادداشت

^۱مستخرج از رساله دکتری با عنوان «آینده‌نگاری وضعیت کتاب در چشم‌انداز ۱۴۰۴ ه.ش. ایران»

^۲SWOT

^۳STRUCTURAL ANALYSIS

^۴PESTEL

^۵Political, Economical, Social, Technologifal, Environmental, Legal

^۶Mode

^۷Determinant or influent variables

^۸Input variables

^۹Enviroment variables

^{۱۰}Relay variables

^{۱۱}Depending or result variables

^{۱۲}Autonomous or excluded variables

^{۱۳}Disconnected variables

^{۱۴}Secondary Variables

^{۱۵}Regulating Variables

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی